

Gårdmøller

Samlet og redigeret af Niels Nørgaard Nielsen

Langt tilbage i tiden har der eksisteret møller som drivkraft til formaling af korn, pumpning af vand, valkning af tøj eller hvad der har været brug for. Disse møller var langt op i tiden vandmøller, men siden kom vindmøllerne til. Først i form af stubmøller, hvor hele møllehuset skulle drejes op i vinden for at virke. Siden kom de mere avancerede hollandske møller, hvor kun møllehatten skulle drejes op mod vinden. I første omgang skete dette ved manuelt at dreje møllehatten, siden fremkom et mere avanceret arrangement, hvor et system af krøjerotorer sørgede for at møllen hele tiden blev holdt op mod vinden.

Den klassiske "hollandske" vindmølle – her møllen i Øster Hornum, der var en erhvervsmølle, hvor egnens landmænd kom for at få malet kornet

Hæsumgård fik sin egen mølle

Før midten af 1800-tallet var det et privilegeret erhverv at drive møl-leri. Erhvervet var med andre ord ikke frit, men måtte kun udføres på bestemte adresser efter tilladelse. Utallige gange var reglerne blevet overtrådt, når selvstændigt hand-lende folk etablerede mindre møl-lerier først og fremmest i egne med langt til de lovlige møller. Da møl-leriet fra 1862 blev lovligt for alle, kom der skred i sagerne.

Efter 1862 blev der bygget adskil-lige ny møller af den kendte "hol-landske" type, hvor landmænd kom for mod betaling at få malet deres korn. Andre, navnlig ejere af større landbrug, byggede selv min-dre møller, stadig "hollandske", men først og fremmest til eget brug. Et eksempel er møllen ved Hæsumgård. Oprindeligt var den opført af Jens Abildgaard på Guld-bækgård 1874, men i slutningen af 1800-tallet blev den solgt og flyt-tet til Hæsumgård. I Guldbæk havde der været tilknyttet en møl-ler til at drive den, men i Hæsum har det efter al sandsynlighed væ-ret ejeren Jens Qvist, der selv kørte maskineriet. Foruden eget forbrug

har han formodentlig også malet for naboer. Møllen kom ikke til at virke På Hæsumgård i ret mange år, idet den forfaldt og blev nedrevet før 1915 for at blive erstattet af en moderne vind-rose. Også mindre landbrug ville være med, og her kommer begrebet "gårdmøller" eller "hus-møller", med den mere tekniske betegnelse "stokmøller" ind i billedet.

Foruden hestegange (omtalt i Hanen, forår 2019) blev der opsat "stokmøller" på mange større landejendomme. En stokmølle bestod groft sagt af en lodret tømmerbjælke rejst op gennem tagrygningen på laden. På denne monteredes et traditionelt firebladet sæt vinger, som beklæd-tes med sejl, når møllen skulle i drift. Kraften fra møllevingerne overførtes ved en aksel og et

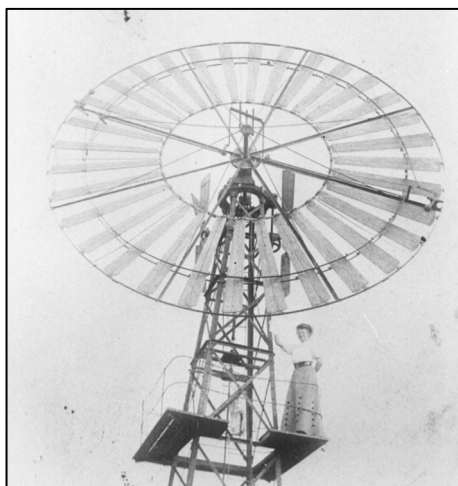

Østerklit stokmølle ved Tversted

system af tandhjul til kværnen, hak-kelsemaskinen, vandpumpen eller hvad der skulle bruges af maskiner. Det var lokale tømrere, der byggede stokmøllerne.

I begyndelsen var det meste af konstruktionen af træ, også tandhjulene, der sørgede for transmissionen af kraften fra mølle til maskiner. Senere blev mekanikken fremstillet af jern. På den måde kom også smedefaget ind i møllebyggeriet. Sådanne møller har givetvis fungeret i en årrække på

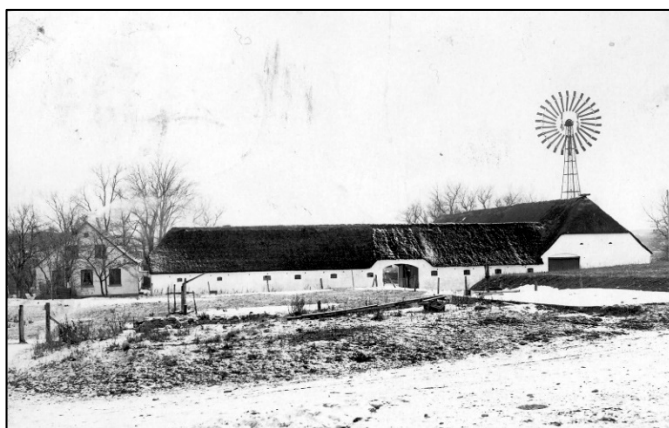
vores egn, men det kan, Arkivet bekendt, ikke dokumenteres ved eksisterende fotografier.

Vindrosen på Kærvang, J. Th. Jensens ejendom. Kristine Christiansen ses på møllen. Hvem hun var og hvad hun så end lavede der iført sit pæneste tøj, ved vi desværre ikke

I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev der på mange gårde, til afløsning af hestegangen og stokmøllerne, installeret petroleumsmotorer eller mere avancerede mølletyper til at trække maskinerne.

Efter inspiration fra de amerikanske møller, vindroser, der hørte til ethvert amerikansk landbrug, tog også danske fabrikanter af landbrugsmaskiner fat på at producere sådanne møller. Vindrosen var på vores egn den dominerende mølletype på landejendomme, mens tømrervirksomheder, smede og grovvareselskaber for det meste foretrak klapsejlere. Krøjeratoren, der sørgede for at møllen automatisk blev holdt op mod vinden, ses tydeligt på billedet fra Kærvang bag bladene, der ligeledes automatisk ændrede hældning efter vindens tryk, så omdrejningstallet blev så nogenlunde konstant. Vindrosen på Kærvang er efter al sandsynlighed fremstillet af firmaet "F. Hedemann jun. Hjørring".

Vindrose ved Hæsumgård

På Hæsumgård fik man 1915 opsat en vindrose af en type, udviklet og produceret af firmaet "A. Jensen & Sønner", i Nørresundby. Firmaets vindroser kendes på, at de enkelte blade i rotoren var delt i to og hængslet på en måde, så de bremsede møllen, hvis vindtrykket var for stort, og omdrejningstallet dermed blev for højt.

Klapsejleren ved Foderstofforretningen i Suldrup.

Klapsejleren, der var mere robust end vindrosen i storm, var opsat på et høj mast af jernprofiler. På mange gårde blev klapsejlere såvel som vindroser anbragt på ladens tagryg, men lige så almindeligt var det at lade den opstille for sig selv på gårdspladsen.

Den største tilvækst i antallet af klapsejlere og vindroser, under et kaldet vindmotorer, fandt sted under 1. Verdenskrig, hvor det på grund af eksport til først og fremmest Tyskland var gode tider for landbruget. Et lettere vrissent læserbrev i Aalborg

Stiftstidende slutter sådan af: "At det er en glimrende tid for landbruget ser man flere tegn på, blandt andet de mange vindmotorer, der i denne tid rundt op skyder op som paddehatte".

En mere optimistisk tone er der i et andet indlæg: "Det er snart sådan, at næsten enhver gård, ja enkelte huse også, har sin motor til hakkelseseskæring, tærskning og [korn]maling. De fleste har benzin- eller petroleumsmotor, og af dem, der har den slags motorer, er vindmotorerne altid bleven en del foragtet, hvilket f.eks. betegnelsen "Vindfortrækker" vidner om. Men nu kan vindmotorejerne hovre, thi de andre kan ikke få olie til deres motorer, og hestegangene er jo for længst solgt".

Af ovenstående kunne det se ud som om alle landbrug var forsynet med vindrose eller klapsejler. Det er imidlertid ikke sikkert. Statistiske opgørelser viser, at på vores egn var det kun mellem 15 og 20, der havde en sådan.

De store kræfter, der blev sluppet løs når en vindmotor var i funktion har, foruden at gøre stor nytte, også medført alvorlige ulykker, idet det ofte var så som så med afskærmning af roterende dele, tandhjul og remtræk. Blandt ulykkerne kan denne fra 1915 tjene som uhyggelig illustration: "En 15-årig dreng, Alfred Sørensen, som tjente hos Magnus Bonderup i Ny Hasseris, kom i dag ulykkeligt af dage. Trods advarsler gik han for nær hen til gårdens vindmotor og akslen greb fat i hans halstørklæde og hvirvlede ham rundt, så han nakke brækkedes. Sygebilen bragte ham til Amtssygehuset, men inden ankomsten var han allerede død. Han var fra Aalborg, men vi har ikke inden redaktionens slutning kunnet få oplyst hvem han var søn af".

Vindmotorerne havde som sagt deres glansperiode fra 1. Verdenskrig og nogle år derefter. Nedgangen i antal møller kan ses både i statistikker og i det forhold at flere af de mindre producenter af møller faldt i løbet af 1920'erne. Petroleumsmotorer og den gradvise udbredelse af elektricitet også på landet gjorde, at også elektromotorer vandt ind-

pas, og at møllerne dermed blev overflødiggjort. I løbet af 1950'erne var de fleste møller sat ud af drift. Enkelte fortsatte dog ufortrødent, og så sent som op mod år 2000 var der enkelte i drift. Nu må de tilbageværende betragtes som museumsgenstande. At ny mølletyper med helt andre formål bliver opsat på lands og til vands i stort antal er så en helt anden historie, som må fortælles på et senere tidspunkt.